

Виховання культури потреб особистості у педагогічній спадщині

В.О. Сухомлинського

У статті висвітлено важливу для сьогодення проблему виховання культури потреб особистості, виокремлено ієрархію потреб, запропоновану відомим ученим із Павлиша Василем Сухомлинським, охарактеризовано та обґрунтовано виховне значення їх при формуванні особистості.

Нині глобальними тенденціями розвитку українського суспільства є перегляд світоглядних позицій, поглядів на місце людини у суспільному житті та переоцінка цілей освіти й виховання. Адже соціум, в якому перебуває особистість, постійно змінюється, тому людина має прагнути до повної самореалізації. При цьому вагомим значення набуває проблема формування культури потреб особистості, велику увагу якій приділяв В. Сухомлинський.

Варто зазначити, що вирішення глобальних проблем освіти III тисячоліття педагоги багатьох країн пов'язують саме з його гуманістичною педагогікою. На сучасному етапі розвитку українського суспільства постає проблема формування у підростаючого покоління збалансованої системи цінностей, а звідси і культури потреб, що їх визначають. Адже потреби, як зазначає О. Кононко, «породжують мотиви дій, стиль поведінки й усього життя людини» [1, с. 2]. Тому піднята нами проблема є досить актуальною та має незаперечне як практичне, так і теоретичне значення.

Проблеми виховання культури потреб торкалися А. Богуш, І. Бех, І. Зязюн, О. Кононко, В. Кузь, Т. Поніманська, Є. Родчанін, О. Савченко, М. Сметанський, О. Сухомлинська, Л. Ткачук, В. Хайруліна та ін. Але поза межами дослідження залишилася проблема виховання культури потреб особистості у педагогічній спадщині В. Сухомлинського.

Метою статті є обґрунтування вибудованої Василем Сухомлинським ієрархії потреб, характеристика їх та виокремлення домінант виховного

впливу при вихованні культури потреб відомим ученим.

З метою глибшого розуміння проблеми розкриємо змістове наповнення поняття «потреби». Ми суголосні з думкою О. Кононко, яка у статті «Плекаймо культуру потреб дитини» визначає потреби як «внутрішні вимоги особистості до життєво важливих для неї умов; вони формують ціннісні ставлення до довкілля й самої себе; є джерелом активності, мотивації вчинків. Первинна система потреб закладається саме в дошкільному дитинстві під впливом авторитетних дорослих » [1, с. 2].

Екстраполюючи дане визначення на педагогічні ідеї, виголошені Василем Сухомлинським, щодо виховання культури потреб в особистості, зазначимо, що Павлиський вчений звертав увагу на те, що внутрішнім спонукам малюків необхідно батькам і педагогам приділяти значну більшу увагу, ніж «зовнішнім, атрибутивним проявам». Адже внутрішній дитячий світ – це світ особливий, зі своїми уявленнями про добро і зло. Саме тому він зазначав, що виховання культури потреб виступає важливою проблемою всебічного розвитку особистості. Аналізуючи твори вченого із Павлиша, І. Зязюн та Є. Родчанін зауважували, що при вихованні культури потреб важливо «добитися гармонійного розвитку матеріальних і духовних потреб, і особливо того, щоб у житті людини була діяльність, направлена на становлення і задоволення потреб вищого ґатунку – духовних потреб» [4, с. 37]. На основі вивчення еволюції потреб ним побудована їх ієрархія, враховуючи значення, які вони відіграють у житті людини. Конкретизуємо їх.

Матеріальні потреби. На думку Василя Олександровича, люди повинні перш за все задовольняти свої матеріальні потреби. У листі до сина він писав: «Важко, дуже важко...оволодівати знаннями, коли у шлунку пусто» [5, т. 3 с. 632]. Працюючи директором школи у Павлиші вважав, що протиставляти моральні і духовні стимули матеріальним є досить великою помилкою, тому він завжди надавав посильну матеріальну допомогу молодим учителям. Як зазначають дослідники спадку вченого І. Зязюн та Є. Родчанін: «Доки люди живуть у суспільстві, де задоволення їхніх перших життєвих потреб залежить від заробітної плати, матеріальний стимул не може втратити для них значення, і тому будувати розрахунки тільки на моральних стимулах означало

б відриватися від життя, виключивши важливий стимул, який спонукає людину до наполегливої, діяльної праці, корисної для суспільства» [4, с. 35-36]. Людина завжди прагне до матеріального благополуччя, щасливого і радісного життя, покращення житлових умов, забезпечення якісного лікування, харчування та відпочинку, а це все потребує матеріальних затрат. Але разом з тим, педагог-учений із Павлиша у статті «Моя педагогічна віра» закликав педагогів навчити дитину, яка стане дорослою не відгороджуватися від людей камінною огорожею, не тяготіти до збагачення і бачити щастя лише у ситому, безтурботному житті. У педагогічному процесі школи має відбутися виховання істинного людського в людині [5, т. 5, с.392-401].

Духовні потреби. Найголовнішою духовною потребою, яку необхідно виховувати в учнів, без якої неможливо уявити повноцінного виховання, Василь Олександрович називав «потребу в людському спілкуванні, в духовній спільності, в справжньому товаристві. Вихователь, що піклується про повноту духовного життя вихованця, піклується про інтелектуальну основу щоденного спілкування учнів між собою» [5, т. 5, с. 329].

Багаторічні спостереження над дітьми у Павлиській школі дали можливість Василю Олександровичу стверджувати, що матеріальні мотиви не завжди ставляться молоддю на перше місце. Прослідковуючи життєвий шлях випускників школи він зауважував, що часто випускники школи, маючи гарну заробітну плату, вирішуючи питання, що купити, на перший план висувають задоволення своїх духовних потреб. З цього приводу педагог-учений писав про те, що чим вища свідомість людини, тим яскравіше розкриваються перед нею багатство духовної культури, і насамперед знань [4, с.37]. Адже дитина, на його думку, «це найскладніший сплав фізичних і духовних сил, думок, почуттів, волі, характеру, настроїв. Без знання всього цього неможливо ні навчати, ні виховувати» » [5, т. 4, С. 442]. Становлення дитини як особистості неможливе без її духовного зростання, її олюднення. Питання духовного становлення дитини, її морального виховання постійно були в полі зору школи, про що свідчать протоколи її засідань, а також праці Василя Олександровича, зокрема «Духовний світ школяра» [5, т. 1] та ін.

З морально-духовними потребами тісно пов'язана **потреба в іншій**

людині, спілкуванні з іншими людьми. В. Сухомлинський уважав, що вищою потребою людини є потреба людини в людині як носії духовних цінностей; виникнення і розвиток цієї потреби на основі духовної спільності людей, їхніх устремлінь до оволодіння духовними цінностями [4, с. 39–40]. На думку педагога, найважливішим завданням вчителя і вихователя має стати завдання зробити так, щоб найважливішою необхідністю кожного вихованця повинна бути його потреба в іншій людині. Підтвердженням цього є його слова: «Важливим успіхом своєї виховної роботи учитель може вважати те, що... його вихованцеві хочеться зустрітися із своїм ровесником не тільки для гри та розваги, а й для того, щоб поділитися думками про цікаву книжку, про явище, з яким він зустрівся в житті» [5, т. 5, с. 329].

Потреба в пізнанні. У дитини велика тяга до пізнання, бажання сьогодні знати більше, ніж вчора. Пізнання само по собі – унікальний процес, який пробуджує активний інтерес до життя і до людини [4, с. 38]. Василь Олександрович вважав, що у дитинстві людина повинна пізнати світ таким, яким вона його сприймає, а не таким, яким його бачать самі дорослі. Дитяче пізнання і самопізнання, дитяче сприйняття світу, дитяча реакція на оточуючий світ зовсім інші, на думку вченого, ніж у дорослої людини. Дитина мислить образами, відзначається конкретністю та самостійністю. Пізніше, в старшому віці, вона вчиться ціле розбивати на частини.

Одну із суттєвих ознак філософії дитинства В. Сухомлинський вбачав у пізнанні світу дитиною через пізнання самої себе, тобто через свої емоції відчуття, переживання. У різні періоди дитинства дитина по-різному пізнає світ. В. Сухомлинський наголошував, що «дитина пізнає світ дивуючись, підліток – сумніваючись, одухотворяючись, юнак – утверджуючись» [5, т. 1, с. 199]. Весь процес пізнання має опиратися на особисту активність учня, тобто без суб'єкт-суб'єктної взаємодії між учителем та учнем цей процес неможливий. Академік В. Кремень у статті «Спадщина Василя Сухомлинського в контексті нової філософії» вказує на те, що український просвітитель вважав індивідуальний розвиток дитини неможливим без «научіння методів пізнання». З цією метою у школі були започатковані уроки з розвитку пам'яті, уваги, раціональних прийомів запам'ятовування.

Вчителями створювалася атмосфера пошуку, відкриття, радості пізнання. Важливо також, щоб у роки дитинства вчитель допоміг дитині привити навички до самопізнання, самонавчання та самовиховання, які будуть супроводжувати все подальше життя людини [3, с. 57–58].

Відмітною рисою, яка відрізняє дитину від дорослої людини, на думку Василя Сухомлинського, є те, що дитина пізнає світ серцем, а доросла людина втрачає цю здатність, вона сприймає світ розумом. З цього приводу Василь Олександрович писав: «Свій першочерговий обов'язок - обов'язок майстра душі дитячої – я вбачаю в тому, щоб не згасити цього безцінного вогника, - вміння дитини пізнавати світ серцем, щоб у дитячій душі міцніла, зростала, розвивалася чутливість до всього людського, перш за все чутливість до людського в самій собі» [6, с. 84].

Важливим завданням вчителя є те, щоб навчити дитину вдивлятися не тільки в оточуючий світ (макрокосм), але й саму себе, тобто виховати в неї прагнення пізнати не тільки речі і явища навколишнього світу, але й свій внутрішній світ (мікрокосм).

Потреба почувати себе відкривачем, дослідником природи і самої себе. У дитинстві ця потреба дуже сильна, тому В. Сухомлинський вважав, що світ дитинства – це світ відкриттів, пригод, прилучення до нового, невідомого і навіть таємничого, казки, фантазії, видумки. Ця особливість світу дитинства відмежовує дитячий світ від світу дорослих з його повсякденністю. Вчений дотримувався думки, що з 5 до 10 років дітям повинно відкриватися якомога більше незрозумілого, цікавого. Найпрекраснішою і найглибшою емоцією дитини Павліський учений вважав «відчуття таємниці» як «джерела справжнього знання», адже: «Сама суть бажання знати – це тонке інтелектуальне почуття подиву перед таємницею, що відкривається» [5, т. 5, с. 84]. На його думку, розумовий розвиток дитини, поштовх до дитячої творчості значною мірою залежить від того, наскільки розвинене це почуття в дитинстві.

У самій дитині закладена потреба відчувати себе відкривачем, дослідником природи і самої себе. Ця потреба досягає найбільшого,

домінантного значення в дитинстві. Допитливість стимулює дитину до пізнання, дослідної та експериментальної діяльності, має неабияку спонукальну силу в мотивуванні навчання. Допитливість проявляється у безлічі запитань, які ставить дитина перед дорослим. На думку психолога Н. Шумакової, «кожна здорова дитина народжується на світ з орієнтовно-дослідницьким рефлексом – реакцією на новизну» [7, с. 9]. З цього приводу В. Сухомлинський наголошував, що «дитина нічому не вірить просто так, а все хоче випробувати, перевірити власним досвідом. У тому, що, на перший погляд, здається зовсім очевидним, вона раптом бачить щось приховане, в неї – безліч запитань, а запитання – це ж вогники, що запалюють порох думки, з цих вогників, по суті, і починається те, до чого всі ми, учителі, прагнемо, - щоб вихованець наш умів примусити себе думати. У нього особливо уважне, загострене, допитливе зацікавлене бачення світу й нездоланна, я б сказав, невиситима потреба думати, досліджувати, міркувати» [5, т. 5, с. 543].

Потреба в досягненні успіху. Ця потреба є важливою і спонукальною у процесі навчання і виховання дитини. Створення ситуацій успіху вчителем (використання методу поступового підвищення труднощів та їх подолання, висловлення довіри можливостям, надання емоційної підтримки) і досягнення його учнем дають поштовх до розвитку особистості, спонукають до подолання труднощів та успішного навчання, а в подальшому є невід'ємною складовою умовою успішного життя людини, досягнення нею щастя та професійного зростання.

Отже, сенс виховання для Василя Сухомлинського полягав у тому, щоб взаємне людське спілкування та духовне збагачення були джерелом повноти і багатогранності людського життя. У вихованні культури потреб вбачав вирішення багатьох проблем, у тому числі і міжнаціональних конфліктів. На його погляд, чим повніше задовольняються матеріальні потреби, тим тонкішою має бути людська натура, тим чутливіше вона повинна сприймати світ, душевний стан інших людей, адже без цього неможливо досягти основної мети виховання і розвитку – людського щастя.

Література:

1. **Кононко О.** Плекаймо культуру потреб дитини / О. Кононко // Дошкільне виховання. – 2013. – № 5. – С. 2 – 8.
2. **Кочубей Т.Д.** Філософія дитинства: соціально-педагогічний аспект: навч. посіб. / Т.Д. Кочубей. – Умань : ФОП Жовтий О. О., 2014. – 185 с.
3. **Кремень В.Г.** Спадщина Василя Сухомлинського в контексті нової філософії / В.Г. Кремень // Учитель. – 1998. – № 11-12. – С. 57-58.
4. **Родчанин Е.Г., Зязюн И.А.** Гуманист. Мыслитель. Педагог / Е.Г. Родчанин, И.А. Зязюн. – М.: Педагогика, 1991. – 112 с.
5. **Сухомлинський В.О.** Вибрані твори : в 5-ти т. / В.О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1976 – 1977. – Т. 1–5.
6. **Сухомлинський В.О.** Моя педагогічна система / В.О. Сухомлинський // Радянська школа. – 1988. – № 7. – С. 79–84.
7. **Шумакова Н.Б.** Возраст вопросов / Н.Б. Шумакова. – М. : Знание, 1990. – 80 с.